

שם המחבר: פרופ' אזי לב-און

שייכות מוסדית: בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת אריאל

Prof. Azi Lev-On

School of Communication, Ariel University

azilevon@gmail.com

תקציר

מה מאפיין את מנהלי הקבוצות שברשתות החברתיות שמוקדשות לשינוי חברתי ומחאה כנגד עוולות ממסדיות? הפרק מנתח את מאפייני המנהלים המובילים את הפעילות למען צדק לרומן זדורוב כמקרה בוחן. אאפיין את המנהלים מבחינות שונות (גיל, מגדר, ידע, מניע לפעילות, זמן המושקע בפעילות, דעה ועוד). אעמוד על התופעה של "אקטיביזם אד-הוק" שמגולמת בפעילות: הרקע של המנהלים הטרוגני מאוד, רובם חסרי רקע באקטיביזם והמעורבות בפעילות איננה מובילה לאקטיביזם בתחומים נוספים; הם מתקבצים אד-הוק לפעילות למען צדק לזדורוב בלבד.

Abstract

What characterizes the administrators of group in social media dedicated to social change and protest against institutional injustices? The chapter analyzes the characteristics of the administrators leading the activities for justice for Roman Zadorov as a case study. I will characterize the administrators in terms of age, gender, knowledge, motivation for the activity, time invested in the activity, opinion and more/. I will point out the phenomenon of "ad hoc activism" embodied in the activity: the background of the administrators is very heterogeneous, most of them have no

background in activism and the involvement in the activity does not cause them to be involved in activism elsewhere; They gather "ad hoc" for activities for justice Zadorov.

מילות מפתח: רשתות חברתיות, שינוי חברתי, מחאה, פייסבוק, מנהלי קבוצות

מאפייני המנהלים של קבוצות לשינוי חברתי ברשתות החברתיות: המקרה של הפעילות למען צדק לרומן זדורוב בפייסבוק

פרופ' אזי לב-און, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת אריאל

רקע: תפקידי מנהלי הקבוצות ברשתות החברתיות

חלק ניכר מהספרות על אודות הפעילות ברשתות חברתיות באינטרנט מתייחס למשתמשים ברשת כמוקד הפעילות, ולקהילות שהם מרכיבים כזירות של "תוכן גולשים", שבהן הדגש על יצירת תכנים ושיח עליהם נתון בידי המשתמשים, ולא בידי "ההנהלה". אולם למעשה מנהלי הקהילה משפיעים מאוד על השיח בקהילות ועל מימוש יעדיהן, הרבה יותר מהפעילים הממוצעים.

מהספרות עולה שלמנהלי הקהילות שלושה תפקידים עיקריים: (1) **ניהול חברים**: גיוס חברים, עידוד חברי הקהילה לבצע פעילויות, הרחקת משתמשים; (2) **ניהול תוכן**: פיקוח על סדר היום של הקהילה, כולל עידוד הדיונים ותרומה להם, מיתון הדיונים ומניעת מריבות והסרת פוסטים. על המנהלים לוודא שהיקף המידע המופץ בקהילה אינו נרחב מדי, כדי למנוע הצפה, וגם לא מועט מדי – כדי לא ליצור מראית עין של העדר פעילות. המנהלים יכולים גם להפיק אירועים מיוחדים, למשל שיחות עם מומחים (Gerbaudo, 2017; Lev-On, 2017); (3) **ניהול ושימור ההתנהלות החברתית**: הבהרת הנורמות הקיימות בקהילות והעונשים הצפויים על חריגה מהן, וכן אופני יישוב המחלוקות (Butler et al., 2007; Gazit,)

2021; Gazit & Bronstein, 2020; Kim, 2000; Lee *et al.*, 2019; (Sanfilippo & Strandburg, 2019).

תפקידם המשמעותי של מנהלי הקבוצות ברשתות החברתיות מתבטא גם בתנועות חברתיות מבוססות-אינטרנט (Agarwal *et al.*, 2014; Azer *et al.*, 2019; Cortellazzo *et al.*, 2019; Gerbaudo, 2017; Poell *et al.*, 2016), ואף בקהילות בעלות "דמיון משפחתי" לאלו העוסקות בצדק לזדורוב, שהן הקהילות העומדות במוקד מחקר זה. למשל, ממחקר על הפעילות למען אמנדה נוקס ורפאל סולצ'יטו באיטליה (Gies, 2017) עולה שהמנהלים תפקדו כ"שומרי סף" של אופי השיח והנורמות הנהוגות בקהילה, והפעילים המקורבים למעגל הפנימי של הקהילה נתפסו כחשובים יותר בעיני חברי הקהילה.

המחקר הנוכחי עוסק בפעילות של מנהלי קבוצות ברשתות החברתיות העוסקות בפרשת רומן זדורוב – שהורשע ברצח הנערה תאיר ראדה, לדעת רבים בציבור שלא בצדק. ככלל, החברים בקהילות אלה דורשות צדק לזדורוב – למעשה את זיכוי, ניקוי מאשם ושחרורו (ראו בהמשך). חשיבות המנהלים בקבוצות אלה עלתה מניתוח שנערך בכלים אוטומטיים בקבוצת "כל האמת" – הגדולה בקבוצות הפועלות למען צדק לזדורוב, מרגע הקמתה (ספטמבר 2013) ועד לינואר 2016. מהניתוח עולה שמנהלי הקבוצה פרסמו 1,191 פוסטים, המהווים 29.8% מכלל הפוסטים שעלו בקבוצה. מבין עשרים המפרסמים הפוריים ביותר, תשעה היו מנהלים. יתרה מכך, פוסטים שפורסמו בידי מנהלים משכו יותר מעורבות מפוסטים שפורסמו בידי משתמשים שאינם מנהלים (Lev-On

(Steinfeld, 2020). לאור מרכזיות המנהלים בקבוצות מדיה חברתית וספציפית קבוצות שפועלות למען צדק לזדורוב, המאמר הנוכחי יתמקד במנהלים.

בפסקאות הבאות אאפיין באופן כולל את הפעילות הציבורית למען צדק לזדורוב. ראשית, אצדיק את בחינת הפעילות למען צדק לזדורוב כמקרה בוחן של פעילות מחאה הקוראת לשינוי חברתי ברשתות החברתיות. בהמשך, על בסיס ראיונות ותצפיות אאפיין את הפעילים ואת הקשר שלהם לפרשת זדורוב: אפתח במאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של המנהלים, אבדוק אם יש להם רקע קודם באקטיביזם ואם כתוצאה מהפעילות למען זדורוב החלו לפעול בהקשרים נוספים. כמו כן אשאל מתי החלו להתעניין בפרשה, מה היקף מקורות הידע שלהם, מהם המניעים למעורבות בפרשה, מה היקף הזמן שהם משקיעים בפעילות, ולסיום מה דעתם לגבי זהות הרוצחים, המניעים שלהם והשתלשלות העניינים שהובילה לרצח.

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של המנהלים ומניעים לפעילותם

השתתפות בפעילות חברתית קשורה למספר מאפיינים, ובראשם גיל והכנסה. ככלל, המשתתפים בפעילות חברתיות נוטים להיות מבוגרים במעמד סוציו-אקונומי גבוה (Schlozman et al., 2010). בעשורים האחרונים, וכחלק מהעלייה החדה בשימוש באינטרנט בכלל וברשתות חברתיות בפרט, עלה השימוש ברשת לצורך ארגון מחאות חברתיות והשתתפות בהן. מגוף מחקר משמעותי העוסק ביזמים של מחאות

חברתיות שמרכז הכובד שלהן ברשתות החברתיות, עולה שמובילי המחאות נוטים להיות צעירים יותר (Coleman, 2014; Cortellazzo et al., 2019) ובעלי יכולות טכנולוגיות גבוהות מיכולותיהם של מובילי מחאות מסורתיות. אלה האחרונים מאופיינים ביכולות ניהוליות וחברתיות גבוהות, ולא דווקא ביכולות טכנולוגיות (Agarwal et al., 2014; Cortellazzo et al., 2019; Coleman, 2014; Gerbaudo, 2017).

בספרות מוזכרים מניעים שונים לפעילות חברתית, ובראשם הרצון להביא לשינוי משמעותי בסוגיה המטרידה את הפעילים והרצון להשפיע ולהיות שותף ומעורב בקבלת החלטות ובתהליכים הנוגעים לקהילה ולפעיל. מניעים אחרים מתייחסים ליצירת קשרים חברתיים ומקצועיים ולפיתוח מיומנויות כניהול משא ומתן (מוניקנדס-גבעון ובלית כהן, 2012; טדן, 2009).

סביבת המחקר: הפעילות הציבורית ברשתות החברתיות למען צדק לרומן זדורוב

ב-6 בדצמבר 2006 נמצאה תאיר ראדה ז"ל בת ה-13 ללא רוח חיים בבית הספר שבו למדה בקצרין. המשטרה ביצעה פעולות חקירה רבות מאוד, והחקירה הפכה לאחת המורכבות והיקרות בתולדותיה (איפרגן, 2014).

רומן זדורוב, רצף שעבד בבית הספר, נעצר שישה ימים לאחר הרצח וכעבור שבוע הודה בו ושחזר אותו. יומיים לאחר השחזור הודה שוב בביצוע הרצח ומיד חזר בו, ומאז מכחיש כל קשר לרצח. זדורוב הורשע

ברצח ב-2010 ונידון למאסר עולם, וכן לשנת מאסר על תנאי ושתי שנות מאסר חופפות למאסר העולם, בשל שיבוש הליכי משפט. בפסק דינו של השופט יצחק כהן, אב בית הדין בבית המשפט המחוזי, הוא התייחס ל"מארג ראיות איכותי, צפוף וממשי" שמצביע על זדורוב, ובהן הודאותיו בפני המדובב ובפני חוקרי המשטרה, שחזור הרצח, טביעת נעל – שלפי המומחה המשטרתי מקורה בסבירות גבוהה ביותר בנעלו של זדורוב, ומספר רב של פריטים מוכמנים שעלו מהודאותיו (בין היתר לגבי מספר תא השירותים שבו בוצע הרצח, תנוחת המנוחה בזמן ביצוע הרצח, פרטים לגבי החתכים על הגופה, הידיעה שהיא לא נאנסה, שלא ניתן היה לנעול את התא מבחוץ ושהרוצח קפץ החוצה מתא הרצח, ועוד). גם שלל ראיות נסיבתיות קישרו אותו לרצח באופן חותך, לפי בית המשפט. ערעורו של זדורוב לבית המשפט העליון נדחה ב-2015 ברוב של שני שופטים לעומת אחד.

עם זאת, פסק הדין הנחרץ של בית המשפט עומד בסתירה לפסק דינו של הציבור, וסקרי דעת קהל חוזרים ומראים שרוב מכריע בציבור סובר שזדורוב חף מפשע. ב-2021 הוחלט לערוך לו משפט חוזר (לב-און, בדפוס).

כבר בתקופה שמיד לאחר הרצח משכה הפרשה את תשומת הלב של הציבור, כיוון שמדובר בילדה צעירה שנרצחה בעיצומו של יום לימודים בבית הספר – המקום שאליו אנו שולחים את הילדים שלנו בציפייה שילמדו וייהנו עם חבריהם ויחזרו הביתה בריאים ושלמים. זה המקרה הראשון והיחיד בישראל של רצח שאירע במתחם בית ספר בזמן

8

לימודים, בשעה ששהו במתחם מאות תלמידים, מורים ואנשי מנהלה. הספקות בנוגע למעורבותו של רומן זדורוב ובאשמתו התגברו לאור דבריה של אמה של תאיר ראדה, שהכריזה שהיא מסופקת שזדורוב הוא אכן הרוצח זמן קצר לאחר ששחזר את אופן ביצוע הרצח. בחלוף השנים תרמו לספקות אלה גם בעיות שהתגלו בהודאה ובשחזור של זדורוב, שעל בסיסם הורשע, וכן פנייתו של אדיר חבני למשטרה והודעתו כי חברתו דאז אולה קרבצ'נקו התוודתה בפניו בליל הרצח כי היא הרוצחת ואף הראתה לו את כלי הרצח ואת בגדיה המגואלים בדם, קיומם של נרטיבים אלטרנטיביים לגבי אופן ביצוע הרצח והמניעים לו, ועוד (לב-און, בדפוס).

גם 15 שנה מאז הרצח, ניכר שהתעניינות הציבורית והתקשורתית בו לא דעכה. אחד הגורמים האחראיים להתמשכות העניין הוא הפעילות האינטנסיבית לקידום חפותו של זדורוב ברשת. החל מ-2009, וביתר שאת מ-2013, הוקמו קבוצות פייסבוק רבות העוסקות בפרשה. בסוף שנת 2015, לאחר דחיית ערעורו של זדורוב לבית המשפט העליון, נסק מספר החברים בקבוצות, והגדולה מביניהן, "כל האמת על פרשת רצח תאיר ראדה ז"ל", הפכה לאחת הגדולות בישראל (בן-ישראל, 2016). בד בבד, החל מ-2016 הועלו והונגשו חומרי החקירה לאתר "האמת היום" (www.truthtoday.co.il). כמו כן קיימים מספר ערוצי יוטיוב ובהם מכלול חומרי הווידאו הקשורים לפרשה, כולל סרטוני החקירות, השיחות עם המדובב והשחזור.

פרט להיקפה הנרחב, הפעילות ברשת למען זדורוב מתייחדת בהיבטים נוספים (לב-און, בדפוס):

- ההקשר: הפעילות מתבצעת בהקשר של משפט רצח וקריאה לצדק למורשעים שלתפיסת הפעילים הם מורשעי שווא – אף שבאופן טיפוסי הממצאים והתוצרים של חקירות משטרה וכן הליכים משפטיים נמצאים הרחק מעין הציבור.
- זהות המשתתפים בשיח: בדרך כלל השותפים לשיח הציבורי לגבי משפט וצדק הם גורמים הפועלים בתוך המערכת (אינסיידרים): שוטרים, עורכי דין, שופטים, כתבים ופרשנים משפטיים. אולם בפרשת זדורוב ניכרת מעורבותם של גורמים מחוץ למערכת ("אאוטסיידרים") – ובהם פעילים שמכירים סוגיות קטנות כגדולות ברמות עומק ודיוק שמומחים מהתחום אינם מגיעים אליהן.

הפעילות מתייחדת גם בהשפעותיה המשמעותיות על גורמים בחברה, למשל על תדמיות – כמו התדמית של המקום שבו אירע הרצח והתדמית שהוצמדה לחברות של תאיר ולבני נוער שמואשמים ברשת, ללא ביסוס, במעורבות ברצח. יש גם השפעה על דעות הרווחות בציבור – כמו על אודות התפקוד של גופי הממסד הרלוונטיים ושאלת אשמתו או חפותו של זדורוב. הפעילות מסייעת לשמור את הפרשה על סדר היום במשך תקופה ארוכה, ומתייחדת גם בתגליות הרבות בידי פעילים שעוברים על

חומרי החקירה הפתוחים בפניהם – ובכלל זאת תגליות שהובילו להחלטה לערוך לזדורוב משפט חוזר (לב-און, בדפוס).

מכלל הסיבות הללו הפעילות למען זדורוב היא מקרה מרתק לבחינת המאפיינים וההשפעות של האקטיביזם ברשתות החברתיות, ובמיוחד של המנהלים המובילים אותו.

שיטת המחקר

המאמר מבוסס על מחקר נטנוגרפי של הפעילות ברשתות החברתיות עבור צדק לזדורוב. נטנוגרפיה היא גישת מחקר איכותנית פרשנית – גרסה דיגיטלית של מחקר אתנוגרפי, שעוסקת בחקירת דפוסי ההתנהגות והתקשורת של אנשים וקבוצות באינטרנט (Kozinets, 2010; Rageh & Melewar, 2013).

נטנוגרפיה כרוכה באיסוף נתונים ממקורות מקוונים שונים, כמו רשתות חברתיות, צ'אטים ואתרים אחרים ברשת: אתרי עצומות, אתרים ליצירה שיתופית של מסמכים ומפות ועוד. החוקרים יכולים לזהות קהילות מקוונות, להתבונן בהן, להצטרף אליהן ולהשתתף בהן, ואף לראיין משתתפים בפעילות המקוונת. ההצלבה בין התצפית המשתתפת, הראיונות עם מנהלי הקבוצות וניתוח התכנים שעלו בהם, מאפשרת לייצר תמונה מקיפה של הפעילות והפעילים למען צדק לזדורוב. המחקר הנטנוגרפי ארך ארבע שנים, החל מדצמבר 2015 (אז נדחה הערעור של זדורוב לבית המשפט העליון והפעילות למענו התחזקה), ועד לדצמבר 2019. במסגרת זו:

תצפיות על הפעילות

נוצרו קשרים רציפים עם מנהלי הקבוצות והפעילים המובילים. בשיחות שהתנהלו עם המנהלים במהלך שנות המחקר עלו סוגיות והתלבטויות בנוגע לתכנים שעלו בקבוצות ופעילויות שהתקיימו על בסיסם. המחקר הנטנוגרפי סייע במיוחד ללמוד על פיצולים שהתרחשו בקבוצות, תגליות של הפעילים וסיוע לאתר סרטונים שעלו לפייסבוק ו-YouTube, ולעיתים ירדו במהירות.

ניתוחי תוכן שפורסם בקבוצות ברשתות החברתיות

אותרו 15 קבוצות פייסבוק פעילות העוסקות בצדק לזדורוב, ובהן למעלה מ-300,000 חברים במצטבר. תיעדתי בזמן אמת את עליית הפוסטים והתגובות להם. הקבוצות הפעילות יותר נדגמו מדי יום, ויתר הקבוצות נדגמו מדי שבוע.

ראיונות עם מנהלי הקבוצות ברשתות החברתיות

נערכו 25 ראיונות עם מנהלי הקבוצות השונות. הראיונות עסקו ברקע כללי של המנהלים – פרטים ביוגרפיים, ידע ודעות לגבי הפרשה ועוד, תפיסות לגבי מטרות הפעילות, אופני התמודדות עם סיטואציות שמתרחשות בקבוצות, תפיסת ההשפעה של הפעילות ועוד.

הראיונות נמשכו שעה עד שעה וחצי כל אחד, ונערכו במקומות סגורים ונעימים למתראיינים, כגון בתי קפה. ראיונות אלו בוצעו על ידי ארבעה

מראיינים, תוך הדרכה וליווי של החוקר הראשי, ונוסף לכך הוקלטו, תומללו, ולאחר מכן נותחו.

שאלון הריאיון כלל 45 שאלות שעסקו בארבעה היבטים שונים: (1) הרקע האישי של המנהלים, מדוע וכיצד החלו לעסוק בנושא רצח תאיר ראדה ומשפט זדורוב, דעתם לגבי המניעים לרצח וזהות הרוצח/ים, היקף הידע שלהם על אודות המקרה ועוד; (2) שאלות כלליות יותר לגבי אופי ומטרות הפעילות בפייסבוק; (3) שאלות לגבי נורמות ודינמיקת הפעילות בקבוצה; ולסיום (4) שאלות לגבי השפעת הפעילות בפייסבוק בעיני המרואיינים, והשוואתה לאפקטיביות של ערוצי פעילות אחרים – למשל הפגנות, תכנים בעיתונות ובטלוויזיה וכדומה. השאלות גובשו בהמשך להיכרות עם הספרות הקיימת לגבי אקטיביזם באינטרנט, להיכרות מקרוב עם הפעילות ברשתות החברתיות והסוגיות שהיא מעלה, ולמספר ראיונות ששימשו כפילוט וסייעו במיקוד של שאלות הריאיון.

ממצאים

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של המנהלים

הממצא הראשון שעולה מהראיונות הוא *השונות המשמעותית* בין מנהלי הקבוצות, המתבטאת בגיל, באזור המגורים, בעיסוק ועוד. בנוגע לגיל – כשני שלישים מהמרואיינים הם בגילי 30 עד 40. בקרב מנהלי הקבוצות יש גם צעירים בתחילת שנות ה-20, לצד מבוגרים יותר, בשנות ה-40 וה-50 לחיהם. בנוגע למגדר – כשני שלישי מהמרואיינים הם גברים והשאר נשים. ממצא זה מעניין – הנשים תופסות מקום בולט בקרב

המנהלים, אף שמדובר בפעילות הנוגעת לתיק רצח הכוללת חשיפה לאלימות קשה – שכלל נתפסת בציבור כקשורה ל"גבריות" והרבה פחות ל"נשיות". לעומת זאת, בקהילות אחרות הקוראות לצדק לחפים מפשע (לטענת הפעילים), מקום הנשים נפקד (Gies, 2017).

מבחינת מקום מגורים – מרבית המנהלים מתגוררים במרכז ורק מעטים בצפון. להתרשמותי, הפעילים המתגוררים בצפון מכירים את הפרשה באופן בלתי אמצעי יחסית ואפילו באופן אישי – חלקם מכירים מקרוב את קצרין ואת האזור ואת חלק מהנפשות הפועלות. בין הפעילים קיבוצניקים שהשקפת עולמם נוטה הרחק לשמאל לצד דתיים ומתנחלים שהשקפת עולמם שונה דרמטית.

נוסף לכך, מצאתי מגוון רחב של עיסוקים בקרב המנהלים. חלק ניכר מהמנהלים עוסקים במחשבים ובהייטק. בודדים עוסקים בעריכת דין או למדו משפטים (כמה העידו שנמשכו לתחום עקב העיסוק בפרשה). שניים הם שוטרים, האחד שוטר בדימוס והשני שוטר פעיל. לרוב המכריע של המנהלים תארים אקדמיים, הם עוסקים במקצועות חופשיים ולהתרשמותי משתכרים היטב. ממצאים אלה שונים משמעותית מדעות נפוצות בציבור שפעילים באינטרנט הם "משועממים וחסרי מעש", כפי שביטאו דבריו של יוסי מזרחי, כתב חדשות ערוץ 2: "אחד (מהפעילים) הוא נהג מונית מאשקלון, אחד נהג משאית מבאר שבע. כל אחד במקצוע אחר, אבל כולם אנשי מז"פ וכולם חוקרים וכולם שופטים והם יודעים יותר טוב מכולם" (טגניה ושלמור, 2017).

זאת ועוד, רוב המרואיינים בעלי מיומנות גבוהה בתפעול הפייסבוק, אולם קיימים מנהלים בודדים שלהם ידע בסיסי בתחום. האחרונים התבקשו להצטרף לניהול הפעילות בשל היכרותם עם הפרשה, אף שביום-יום הם פחות פעילים ברשתות החברתיות בכלל ובניהול בפרט.

העדר רקע באקטיביזם ופעילות חברתית

ממצא מעניין ומחדש, להערכתי, שעלה מהראיונות הוא שמרבית מנהלי קבוצות הפייסבוק אינם בעלי רקע קודם בפעילות מחאה. יתרה מכך, המעורבות בפעילות למען צדק לזדורוב לא גרמה להם להיות מעורבים במחאות חברתיות אחרות. כלומר, אין "זליגה" (spillover) של האקטיביזם למען צדק לזדורוב לזירות ולתחומים נוספים.

עם זאת, מספר קטן של מנהלים הם חריגים בנוף, כפי שעולה מהציטוט של מרואיינת 1, מנהלת שפעילה במאבקים נוספים: "יש לי צורך עז ומשיכה עזה לתקן עוולות... שמתבצעות על גבם של חסרי ישע. בעלי חיים הם חסרי ישע, ילדים הם חסרי ישע. יש פה עוולה איומה ונוראה נגד חוסר ישע ברמה הרשותית, ברמה המדינית."

ממצא מעניין נוסף הוא שקיימת "רוטציה" בניהול הקבוצות. מלאכת הניהול תובענית ויוצרת שחיקה בקרב המנהלים הוותיקים, אך בד בבד נראית מעורבות גוברת של משתתפים חדשים, שהחלו לגלות עניין ולעסוק בפרשה הרבה לאחר הוותיקים.

תחילת ההתעניינות בפרשה

מנהלי הקבוצות נשאלו מתי ומדוע החלו להתעניין בפרשה. מספר מרואיינים סיפרו שהחלו לעקוב אחרי הפרשה כבר ביום הרצח. מנגד, היו שהחלו להתעניין בה רק לאחר דחיית ערעורו של זדורוב לבית המשפט העליון, כעשור לאחר הרצח. "התחלתי להתעניין בפרשה הזאת מהרגע שזה התחיל... אני הייתי בכיתה ט' והיא הייתה בח' כשזה קרה... זה מאוד נוגע ללב של כל תלמיד שהיה עד לאלימות בבתי ספר" (מרואיין 2).

שני זרזים מרכזיים הציתו בקרב המנהלים את הסקרנות והרצון להעמיק בפרשה. הראשון היה הכרעות משפטיות בבית המשפט המחוזי או העליון שהפתיעו אותם; השני והמשמעותי יותר היה צפייה בחומרים ויזואליים שהתמקדו בחפותו של זדורוב.

מעניין היה לגלות שוב ושוב את החשיבות של חשיפה לתכנים ויזואליים ביצירת העניין בפרשה. מרואיינים רבים העידו שלאחר הרצח הם עקבו אחרי המתרחש מרחוק, ללא מעורבות עמוקה, והעניין שלהם גבר כשנחשפו לסרטים בתקשורת המרכזית או באינטרנט. "דרך הפייסבוק גיליתי יום אחד את הסדרה 'רק תאיר יודעת'. ראיתי אותה וגם יצא תקציר שלה, אותו ראיתי כמה פעמים, שהוא נקרא 'קשר השתיקה של חברותיה של תאיר'" (מרואינת 5); "בשנת 2012 נפלתי ביוטיוב על הסרט 'לתפור חף מפשע' והסרט היה נראה לי מאוד משכנע ומאז באמת התחלתי להתעסק בנושא" (מרואיין 6).

מרואיינים מעטים ציינו את ההכרעות המשפטיות כשלעצמן, ללא חשיפה לתוכני הווידיאו, כזרז להתעניינות ומעורבות מצידם בפרשה: "כתבות שהתיק חזר מהעליון למחוזי – זה מה שגרם לי לפשפש בפרשה מחדש. ב-17.3.2013. התחלתי להיכנס ברבאק מהרגע שבו הייתה ההחלטה" (מרואיין 2).

היקף ומקורות הידע

קיימת שונות ניכרת בין המנהלים גם בהקשר להיקף הידע ולמקורות המידע שלהם. ניתן לסווג את המרואיינים לשני סוגים: אלה שמכירים את התיק לעומקו ואלה שבקיאותם כללית הרבה יותר. בדרך כלל דווקא מנהלי הקבוצות שבהן מספר קטן יותר של חברים מפגינים בקיאות עמוקה יותר בפרשה. "אני מכיר את התיק ברזולוציה מאוד גבוהה, יש לי את כל חומר הראיות" (מרואיין 6).

מעניין עוד לציין שנוצרה מעין "חלוקת עבודה", כך שמנהלים שונים מתעניינים בהיבטים שונים של הפרשה: חלק בחייה של תאיר, אחרים בעדויות מיום הרצח או לחלופין בחקירותיו של זדורוב, יש המתמקדים בהתרחשויות בהקשר לאולה קרבצ'נקו, ואחרים בממצאים הפורנזיים. "אני מאוד מתמקד בכל מה שקשור לפורנזי... אם תשאל אותי על התחום הפורנזי, נעליים, שערות דנ"א וכאלה אני יכול לשלוף מהמותן תיק-תק" (מרואיין 7).

מנהלים אחרים העידו שהתעמקו פחות בקריאה שיטתית של החומרים המשפטיים והתמקדו בפרסומים בתקשורת. "מה שכולם יודעים,

מהסרטים, מהסרטונים, ממה שמדברים עליו, לא קראתי פרוטוקולים או פסק דין בהרחבה כי האמת ברורה כל כך בסרט 'לתפור חף מפשע'" (מרואיין 9).

מניע

בראינות עלו מספר מניעים המעוררים את המרואיינים להשקיע מזמנם וממרצם בפעילות למען צדק לזדורוב. רוב המרואיינים סיפרו שעניינם בתיק לא נובע ממניע אחד בלבד, אלא ממספר מניעים, שהבולט שבהם הוא הרצון לחשוף את האמת ולסייע לעשיית צדק. החשיפה הראשונית לחומרים בתקשורת המרכזית או ברשתות החברתיות עוררה במנהלים סימני שאלה רבים והרגשה שרב הנסתר על הגלוי, ועם הזמן התחזקה ההרגשה שנעשה עוול לזדורוב, בד בבד עם התחזקות תחושת אמפתיה כלפיו. "סקרנות, שליחות, צדק משפטי... אני יכול להגיד שזה נותן לי הרבה סיפוק, אני עושה משהו שאני חושב שהוא מאוד חשוב. אולי אני אפילו לא מספיק עושה, אבל כמה שאני יכול ביכולות שלי." (מרואיין 11); "אי-צדק במובן הכי מזוקק של המילה... כמו שאני מסתכל החוצה ורואה שעכשיו צהריים, ומישהו מספר לי ואומר לא, עכשיו לילה. וזה מה שבית המשפט מנסה להסביר לי... ואני חושב שהתחושה הזו של האי-צדק הטוטאלי היא זו שדוחפת אותי לפעילות." (מרואיין 13); "אני חושב שזה סוג כזה של מלחמה על האמת או משהו כזה. שהם מציגים מידע בצורה אחת, ואתה לא יכול להישאר אדיש... אולי משם זה מגיע אבל אם יוצא לי יום יומיים שאני מתנתק אין לי שום נקיפות מצפון, אני לגמרי סבבה עם זה." (מרואיין 8).

רוב המרואיינים תיארו תהליך הדרגתי של עניין, למידה והיכרות. המרואיינים סיפרו שכל שהעמיקו בפרשה, כך התערער אמונם במשטרה ובבתי המשפט עד להרגשה שכל אזרח עלול למצוא את עצמו נפגע מהם, כולל הם עצמם. מעבר למקרה הפרטי של זדורוב, המרואיינים הצביעו על תיקון בעיות מערכתיות במדינה ועל שאיפה לשינוי חברתי כמניעים מרכזיים לפעילותם. "קלטתי שלמשטרה, לממסד בכל המדינות יש כוח עצום למחוץ אנשים ולעשות מה שמתחשק" (מרואיין 3); "כי אני בעד צדק. היום זה רומן, מחר זה אני, ומחרתיים זה את, ועוד מעט זה חברה שלך" (מרואינת 15); "אני חושבת שמה שמניע אותי זה איזה שהוא ניצוץ לא מוסבר של תקווה באמת שדרך המקרה הזה שנוגע בכל כך הרבה אנשים אפשר לחולל מהפך של ממש במערכת הצדק של המדינה שלנו" (מרואינת 16).

מספר מרואיינים העידו שעניינם בפרשה גבר כי גרו באזור וחשו שהפרשה קרובה אליהם, ולא רק במובן הגאוגרפי. מרואיינים אחרים תלו את הנגיעה האישית בעובדה שילדיהם היו בקרבת גיל לתאיר ראדה, מה שהגביר את ההזדהות והזעזוע. לצד המרואיינים המבוגרים, היו צעירים שהסיפור נגע להם כי היו בני נוער באותה תקופה. "משהו שמאוד משך אותי זה זה שהיא קרובה אליי בגיל" (מרואיין 2); "זה הפחיד אותי. רצח של ילדה. אני גם אבא לשתי בנות" (מרואיין 3).

היקף הזמן המושקע בפעילות

המנהלים העידו שהם משקיעים זמן רב מאוד בניהול הקבוצות וכתוצאה מכך נוצרת בקרבם תחושת מחויבות עמוקה, לעיתים על חשבון מחויבויות אחרות. מרואיינת 18 העידה שהיא מקדישה לנושא "6–7 שעות [ביום]", ומרואיינת 16 אמרה, "כל שנייה פנויה זה מעסיק אותי."

חלק ניכר מהמנהלים ציינו שבתקופות מסוימות הם משקיעים את כל זמנם הפנוי בפעילות למען צדק לזדורוב, לעיתים על חשבון זמן עם משפחה וחברים. לדברי מרואיינת 1, "הייתה תקופה שהפעילות בנושא זדורוב לקחה ממני יום יום המון שעות כולל לילה בתקופה הזו. זה מאוד פגע לי בשגרת החיים." מרואיין 3 סיפר שהקדיש זמן רב לפעילות בקבוצה: "כמה שעות. אפילו אשתי הייתה מעירה לי שאני ארד כבר מהמחשב. חצי יום הייתי יכול להתעסק בזה."

עם זאת, כמות השעות פוחתת אצל המנהלים הוותיקים – שמכירים היטב את החומר ואינם צריכים להשקיע שעות בלמידה של חומר חדש, או כי התלהבותם פחתה. "בהתחלה זה היה טירוף, זה היה כל היום. זה הגיע למצב שהחסרתי מהבית, פשוט ככה... היום זה דורש ממני פחות זמן עכשיו זה כבר בשוטף סיימתי את שלב הלימוד" (מרואיין 7).

חלק מהמנהלים דיווחו על תחושת התמכרות; לדבריהם, המסירות והדבקות במטרה הפכו למעין אובססיה. חלקם ציינו שלעיתים הם נאבקים בדחף להיכנס לקבוצות – כדי שיוכלו לפנות זמן לטובת משימות אחרות בחייהם. "בעלי אומר לי שיש לי את אפקט המסוממת. הוא אומר

לי די, תיגמלי" (מרואיינת 19); "זה עניין של התמכרות כבר לפרשה... זה אובססיה, אובססיה לצדק, כאילו אני לא רואה בזה מחלה... זה משפיע עליי והבנתי את זה ואני לוקחת צעד אחורה. אבל יש פה אובססיה, שאני הולכת לישון איתה ואני קמה איתה, כל הזמן בראש שלי, כל הזמן בראש שלי" (מרואיינת 4).

מספר מנהלים ציינו שהם מודעים לכך שלא יוכלו להמשיך זמן רב באינטנסיביות כזו:

קבעתי לעצמי תאריך יעד שאחריו אני יורד מהנושא הזה. למה? כי אני רואה איך אנשים נראים אחרי עשר שנים של אי-הצלחה... אני רואה אנשים שזה פשוט הרס להם את החיים, ואני רואה איך לאט לאט זה גם פוגע בי. ואני מנסה להישאר בשפיות (מרואיין 21).

דעה לגבי זהות הרוצחים, המניעים שלהם והשתלשלות העניינים שהובילה לריצח

בין המרואיינים קיימת הסכמה גורפת בנוגע לחפותו של זדורוב, אולם קיימים חילוקי דעות מהותיים בשאלת הרוצח ה"אמיתי". מהראיונות עם מנהלי קבוצת "כל האמת – הקבוצה הגדולה" עולה שהם נוטים להאמין שהרוצחים של תאיר ראדה הם בני נוער, ואולי אף חברותיה של תאיר. "אני יכולה להבטיח לך שזה חברות. זה חברים, וזה כל הבית ספר. בוודאות אני אומרת את זה, בלב שלם", אמרה מרואיינת 20. מרואיינת 19 העלתה סברה דומה ואף הסבירה:

אני חושבת שמדובר בבני נוער... אם בן אדם מבוגר היה רוצה להרוג אותה הוא לא היה עושה את זה בתוך בית הספר שכולם נמצאים שם, צוות המורים, וצוות הניקיון, ותלמידים שהיו יכולים לראות את זה... אני חושבת דווקא שמדובר באנשים שקרובים אליה... שעשו לה סוג של כיפה אדומה.

בקבוצת המרואיינים השנייה, המכילה מנהלי קבוצות קטנות יותר, הנטייה היא לא להביע דעה נחרצת ולהסתייג מהפניית אצבע מאשימה. "אחרי בחינה מאוד עמוקה אני יכול לומר בצורה הברורה ביותר ובלב שלם שהאדם הזה (רומן) חף מפשע ולא קשור למקרה הזה בכלל... אני פחות מצייר תסריטים לגבי מה שקרה, יותר מדבר על מי לא עשה את זה" (מרואיין 7); "אני חושב מה שקרה שמה היה שם איזה פסיכופט בשירותים והילדה נפלה לו קורבן" (מרואיין 14).

סיכום

מנהלי הקהילה משפיעים מאוד על השיח בקהילות ועל מימוש יעדיהן, הרבה יותר מהפעילים הממוצעים (Gazit, 2021; Butler *et al.*, 2007; Gazit & Bronstein, 2020; Kim, 2000; Lee *et al.*, 2019; Sanfilippo & Strandburg, 2019). המחקר בדק את מאפייני המנהלים שמובילים את אחת המחאות המקוונות המשמעותיות והמתמשכות בישראל, שבין השאר מתכנסת לאחת הקבוצות הגדולות בפייסבוק בישראל – המחאה למען צדק לרומן זדורוב.

נמצא כי קיימת שונות גדולה בין מנהלי הקבוצות במאפיינים גיל, מגדר, מקום מגורים ועוד. מנהלים רבים עוסקים בתחום המחשבים והייטק ואחרים בעריכת דין ובתחומים אחרים. ממצא נוסף הוא שונות בין מנהלי הקבוצות מבחינת תחילת ההתעניינות בפרשה. מספר מרואיינים סיפרו שהחלו לעקוב אחרי הפרשה כבר ביום הרצח. שני זרזים מרכזיים הציתו בקרב המנהלים את הסקרנות והרצון להעמיק בפרשה: הראשון היה הכרעות משפטיות בבית המשפט המחוזי או העליון שהפתיעו אותם; השני והמשמעותי יותר היה צפייה בחומרים ויזואליים שהתמקדו בחפותו של זדורוב.

קשה למצוא מטרות אחרות שלמענן יתאגדו אנשים שמגיעים מרקעים שונים כל כך. הממצאים ממחישים את כוחן של הרשתות החברתיות באינטרנט לחבר בין אנשים ששונים זה מזה במובנים רבים, אך חולקים עניין משותף בסוגיה אחת שחשובה לכולם.

שונות משמעותית נוספת שנמצאה בין מנהלי הקבוצות היא בהקשר להיקף הידע ומקורות המידע שלהם. נמצא שבדרך כלל דווקא מנהלי הקבוצות הקטנות מפגינים בקיאות עמוקה יותר בפרשה. כמו כן נמצאה "חלוקת עבודה" בהיבטים שונים של הפרשה: אחדים מתמקדים בחייה של תאיר, אחרים בעדויות מיום הרצח או לחלופין בחקירותיו של זדורוב, יש המתמקדים בהתרחשויות בהקשר לאולה קרבצ'נקו, ואחרים בממצאים הפורנזיים. לעיתים מנהלי הקבוצות מסייעים לעורכי הדין של זדורוב,

ממצא מעניין הוא העדר רקע באקטיביזם ובפעילות חברתית של מנהלי הקבוצות. כמו כן מצאתי שלא קיימת זליגה לתחומים אחרים של אקטיביזם. הפעילות התוססת ברשתות החברתיות למען צדק לזדורוב ממחישה כיצד ניתן לבסס באמצעותן "אקטיביזם אד-הוק", קרי התאגדות אזרחית ויצירת ציבורים הפועלים למען מטרה אחת בלבד, גם לנוכח שונות רבה בקרב הפעילים בהקשרים אחרים, וללא זליגה למאבקים נוספים.

עוד נמצא במחקר שקיימת רוטציה בניהול הקבוצות – תחלופה של מנהלים. יתרון הרוטציה הוא בשמירה על רמות גבוהות של תשוקה ומחויבות והזרמת "דם חדש בעורקים". החיסרון המרכזי עשוי להיות אובדן ידע ארגוני וניהולי לנוכח הירידה במעורבות המנהלים הוותיקים יותר.

מהמחקר עלה שהמניע העיקרי למעורבות בפעילות היה רצון לחשוף את האמת ולסייע בעשיית צדק. החשיפה הראשונית לחומרים בתקשורת המרכזית או ברשתות החברתיות עוררה במנהלים סימני שאלה רבים והרגשה שרב הנסתר על הגלוי. עם הזמן התחזקה ההרגשה שנעשה עוול לזדורוב, ובד בבד התחזקה תחושת אמפתיה כלפיו. המנהלים העידו שהם משקיעים זמן רב מאוד בניהול הקבוצות ומפתחים תחושת מחויבות עמוקה, לעיתים על חשבון מחויבויות אחרות.

ממצא אחרון ומעניין נוגע לדעותיהם של המנהלים באשר לזהות הרוצחים, המניעים שלהם והשתלשלות העניינים שהובילה לרצח. בין

המנהלים קיימת הסכמה גורפת לגבי חפותו של זדורוב, אבל לצידה יש שונות גדולה בדעות באשר לזהות הרוצח האמיתי. חלק מהמנהלים חושבים שהרוצחים היו בני נוער, אפילו חברותיה של תאיר, חלקם חושבים שהרוצחת האמיתית היא אולה קרבצ'נקו ואחרים מעדיפים לא להתמקד בתיק תאיר ראדה – כלומר לא לעסוק בשאלה מי הרוצח – אלא להתעמק ב"תיק רומן זדורוב" ולסייע בהוכחת חפותו.

לסיכום, מהמחקר עלו ממצאים רבים ומעניינים, והוא מאיר בין השאר על הרקע המגוון והשונות הרבה בין מנהלי קבוצות ברשתות החברתיות שעוסקים במחאה ואקטיביזם, על ההתקבצות והפעילות למען מטרה אחת ללא זליגה לאקטיביזם בהקשרים אחרים, על הרוטציה בניהול הפעילות ועל חלוקת העבודה בין הפעילים.

המחקר מוגבל בכך שהוא עוסק בקבוצות שמתמקדות במקרה מסוים של פעילות לשינוי חברתי. במחקרים נוספים יהיה ניתן להרחיב את היריעה וללמוד על מאפייני המנהלים בקבוצות אחרות הפועלות לשינוי חברתי, למשל בהקשרים של בריאות ואקלים. מחקרי המשך ימשיכו וישוו בין מאפייני הפעילים והפעילות למען רומן זדורוב לבין מאפייני מנהלים של קבוצות ברשתות החברתיות העוסקים בשינוי חברתי ואקטיביזם בארץ ובעולם לפי הפרמטרים שנבדקו במחקר כזה: הרקע, הגיוון, המניעים ועוד.

מקורות

איפרגן, ש' (2014, 27 בפברואר). החקירות היקרות בתולדות משטרת ישראל. מאקו. magazine/israeli-www.mako.co.il/pzm_police/Article-58368ad4bb37441006.htm

בן-ישראל, ד' (2016, 15 בפברואר). הצינור חוגג K900 ו-ynet בלחץ היסטרי – דירוג עמודי הפייסבוק לחודש ינואר 2016. מזבלה. www.mizbala.com/digital/social-media/109150

לב-און, א' (בדפוס). רצח תאיר ראדה ופרשת רומן זדורוב: ממסד, צדק, אזרחים ורשתות חברתיות. ידיעות אחרונות.

מוניקנדם-גבעון, י' ובלית כהן, ע' (2012). מניעים, תפיסת מדיניות חברתית ומאפייני פעילות של פעילים קהילתיים. *חברה ורווחה לב(4)*, 513-534.

סדן, א' (2009). *עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי*. הקיבוץ המאוחד.

טגניה, ב' ושלמור, ג' (2017, 18 באוקטובר). יוסי מזרחי: "אני לא מאמין שאפשר להוציא דברים רלוונטיים מהטלפון שלה". *103fm*. <https://103fm.maariv.co.il/programs/media.aspx?ZrqvnVq=HEDEMD&c41t4nzVQ=FDG>

Agarwal, S. D., Barthel, M. L., Rost, C., Borning, A., Bennett, W. L., & Johnson, C. N. (2014). Grassroots organizing in the

digital age: Considering values and technology in Tea Party and Occupy Wall Street. *Information, Communication & Society*, 17(3), 326–341.

Azer, E., Harindranath, G., & Zheng, Y. (2019). Revisiting leadership in information and communication technology (ICT)-enabled activism: A study of Egypt's grassroots human rights groups. *New Media & Society*, 21(5), 1141-1169.

Butler, B, Sproull, L, Kiesler, S, & Kraut, R. (2007). Community effort in online groups: Who does the work and why? In S. P. Weisband (Ed.), *Leadership at a distance* (pp. 171-194). Lawrence Erlbaum Associates.

Coleman, G. (2014). *Hacker, hoaxer, whistleblower, spy: The many faces of anonymous*. Verso Books.

Cortellazzo, L., Bruni, E., & Zampieri, R. (2019). The role of leadership in a digitalized world: A review. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 1938.

Gazit, T. (2021). Key motivations for leading Facebook communities: A Uses and Gratifications approach. *Aslib Journal of Information Management*, 73(3), 454-472.

Gazit, T., & Bronstein, J. (2020). An exploration of the leadership strategies of Facebook community leaders. *Online Information Review*, 45(1), 99-117.

Gerbaudo, P. (2017). Social media teams as digital vanguards: The question of leadership in the management of key Facebook and Twitter accounts of Occupy Wall Street, Indignados and UK Uncut. *Information, Communication & Society*, 20(2), 185-202.

Gies, L. (2017). Miscarriages of justice in the age of social media: The Amanda Knox and Raffaele Sollecito innocence campaign. *British Journal of Criminology*, 57(3), 723-740.

Kim, A. J. (2000). *Community building on the Web: Secret strategies for successful online communities*. Peachpit Press.

Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. Sage.

Lee, J. Y. H., Yang, C. S., Hsu, C., & Wang, J. H. (2019). A longitudinal study of leader influence in sustaining an online community. *Information and Management*, 56(2), 306-316.

Lev-On, A. (2017). Administrating social media: The significance of managers. *First Monday*, 22(10).

Lev-On, A., & Steinfeld, N. (2020). "Objection, your honor": Use of social media by civilians to challenge the criminal justice system. *Social Science Computer Review*, 38(3), 315-333.

Poell, T., Abdulla, R., Rieder, B., Woltering, R., & Zack, L. (2016). Protest leadership in the age of social media. *Information, Communication & Society*, 19(7), 994–1014.

Rageh, A., & Melewar, T. C. (2013). Using netnography research method to reveal the underlying dimensions of the customer/tourist experience. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16(2), 126-149.

Sanfilippo, M. R., & Strandburg, K. J. (2019). Privacy governing knowledge in public Facebook groups for political activism. *Information, Communication & Society*, 24(7), 960-977.

Schlozman, K. L., Verba, S., & Brady, H. E. (2010). Weapon of the strong? Participatory inequality and the Internet. *Perspectives on Politics*, 8(2), 487-509.